

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСЕЛЕННЯ ШТУЧНИХ ГНІЗДІВЕЛЬ ГОРОБЦЕПОДІБНИМИ ПТАХАМИ В ПАРКАХ МІСТА ХАРКОВА

Савинська Н.О.

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С Сковороди*

Встановлені особливості заселення штучних гніздівель дуплогніздними горобцеподібними птахами. Показано можливість використання штучних гніздівель для відновлення та підвищення біорізноманіття.

Ключові слова: мухоловка білошия, мухоловка строката, синиця велика, синиця блакитна, штучні гніздівлі, біорізноманіття, антропогенний ландшафт.

The peculiarities of sparrow-like birds in artificial nesting-places in the parks of Kharkiv. Savynska N.O. – The peculiarities of colonization of artificial nesting-places by sparrow-like birds were investigated. The possibility of using artificial nests to restore and enhance the biodiversity is shown.

Key words: white-collared flycatcher, pied flycatcher, great tit, blue tit, artificial nesting-place, biodiversity, anthropogenic landscape.

ВСТУП

Дуплогніздні птахи відносяться до однієї з екологічних груп, яка найбільш пристосована до умов антропогенного ландшафту, чисельність дуплогніздників можна регулювати шляхом розвішування штучних гніздівель, що може впливати на біологічне різноманіття в змінених людиною ландшафтах [1].

Фундаментальними у дослідженні дуплогніздних птахів є роботи К.Н.Благосклонова, який понад 25 років вивчав етологію мухоловок строкатих на території Звенигородської біологічної станції Московського університету [1]. А.М. Пекло детально описав екологію та етологію мухоловок фауни СРСР [13]. М.Д. Матвеев вивчив структуру популяцій, біологію розмноження та міжвидові зв'язки синиць в умовах дібров Поділля [8; 9]. Н.П. Книш детально вивчив екологію мухоловки білошиї в Сумській області та проаналізував продуктивність її розмноження у різні роки (1999-2002) [6; 7]. Особливості етології строкатої та білошиї мухоловок на території Харківської області розглядали В.А.Ковальов та І.А.Присада [5]. У 2005 році нами розпочато моніторингові дослідження екології та біології дуплогніздників в умовах НПП «Гомільшанські ліси» [16; 18].

Метою нашої роботи було встановлення особливостей заселення штучних гніздівель у парках міста Харкова та з'ясування ролі штучних гніздівель у збереженні біологічного різноманіття в антропогенних ландшафтах.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження проводилися в Журавлівському гідропарку та Центральному парку культури та відпочинку імені Горького (ЦПКіВ ім. М. Горького) міста Харкова. За ініціативою авторів у 2009 році було розвішано 80 штучних гніздівель у Журавлівському гідропарку та у 2010 році 37 – у ЦПКіВ імені М. Горького лінійними і груповими методами. Штучні гніздівлі зроблені з дерева за німецькою моделлю (виймається передня стінка). Діаметр льотного отвору у дуплянок складає 3,5 см. Висота розташування штучних гніздівель над землею – 2–3,5 м, відстань між дуплянками – 10–20 метрів. Всього вивчено та описано за загальноприйнятими методиками 117 дуплянок [7; 9].

У Журавлівському гідропарку на дослідних ділянках переважає свіжий складний субор і вологі сугрудки. Територія деревочагарникового та рудерального комплексів межує з р. Харків.

Особливістю гідропарку є мозаїчне розміщення окремих асоціацій – рослинних угруповань сосни звичайної, берези бородавчастої, гіркокаштану звичайного, клену гостролистого і т.д. Найбільш характерна третя стадія дигресії. Рекреаційне навантаження на парк в середньому по буднях складає 1,10 чол./дн./га, а по вихідних 1,35 чол./дн./га.

ЦПКіВ імені М. Горького є територією Харківського лісопарку – найбільшої лісопаркової зони України. Площа лісопарку становить 130 га, для нього характерні свіжі субори. Особливістю парку є композиційне розміщення окремих асоціацій – рослинних угруповань гіркокаштану звичайного (*Aesculus hippocastanum* L.), липи (*Tilia cordata* Mill., клену гостролистого (*Acer platanoides* L.), сосни звичайної (*Pinus sylvestris* L.), берези бородавчастої (*Betula pendula* Roth) та ін. Найбільш характерна четверта – п'ята стадія дигресії [3].

Щиро дякуємо А. Дем'янчуку, В. Пугановській, Н. Худяковій, В. Кошовій, О. Мітрофановій, Ю. Поляковій та студентам 42 групи природничого факультету ХНПУ імені Г.С. Сковороди, які доклали значних зусиль у розвішуванні штучних гніздівель та вивченні репродуктивного періоду дуплогніздників. Дякуємо доценту кафедри ботаніки Я.В. Гончаренко за допомогу при фітоценотичному описі ділянок у парках міста.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

За період дослідження нами було зареєстровано в штучних гніздівлях Журавлівського Гідропарку 41, Центрального Парку ім. М.Горького 12 гнізд різних видів горобцеподібних птахів.

Протягом останніх років чисельність та видовий склад орнітофауни Журавлівського гідропарку та ЦПКіВ імені М. Горького вивчала А.Б. Чаплигіна [17]. Нами були обстежені парки на предмет гніздування дуплогніздних птахів. Найбільш численним серед горобцеподібних дуплогніздників є *Parus major* L. (34 пар/кмІ), *Ficedula albicollis* Temm. (25 пар/кмІ) та *Parus caeruleus* L. (16 пар/кмІ). У процесі закладання експерименту нами були вибрані ділянки, які потенційно були забезпечені сприятливими умовами для гніздування дуплогніздних птахів. Влітку 2009 року було обрано ділянки на території Журавлівського гідропарку.

Ділянка №1 на території Журавлівського гідропарку складає 450 кв. м. та представлена кленом гостролистим (*Acer saccharinum*) у вигляді алеї. Середній діаметр крони основного деревостану складає 5,07 м. Підлісок відсутній. Надґрунтовий покрив середній: *Polygonum aviculare* L., *Poa pratensis* L., *Plantago major* L., *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm., *Taraxacum officinale* Webb. ex Wigg., *Chenopodium album* L., *Geum urbanum* L., *Urtica dioica* L., *Stenactis annua* Nees, *Artemisia absinthium* L., *Phragmites communis* Trin.

Ділянка №2 Журавлівського гідропарку охоплює територію площею 20000 кв. м., основними насадження якої є *Acer platanoides* L. Середній діаметр крони основного деревостану – 3,75 м, а надґрунтовий покрив рідкий: *Galinsoga parviflora* Cav., *Chenopodium album* L., *Taraxacum officinale* Webb. ex Wigg., *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm., *Geum urbanum* L., *Ambrosia artemisiifolia* L., *Artemisia austriaca* Jack., *Polygonum aviculare* L., *Inula salicina* L.

Ділянка у ЦПКіВ ім. М.Горького має площу 60000 кв. м., представлена *Quercus rubra* L. та середнім надґрунтовним покривом: *Chenopodium album* L., *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Taraxacum officinale* Webb. ex Wigg., *Geum urbanum* L., *Poa annua* L., *Lactuca serriola* Torner, *Cichorium intybus* L., *Anthriscus sylvestris* (L.) Hoffm. Середній діаметр крони складає 7,14 м, а підлісок відсутній [2, 3, 4].

За період з 10 квітня по 10 липня 2010 року на території Журавлівського Гідропарку та ЦПКіВ ім. М.Горького 22,2% від загальної кількості дуплянок було заселено синицею великою, 16,3% – мухоловкою білошиєю, 3,4% – синицею блакитною, 2,6% штучних гнізд

дівель було зайнято горобцем польовим, 0,9% дуплянок зайняла мухоловка строката, а 54,7% залишились незаселеними (табл. 1).

Таблиця 1

**Заселеність штучних гніздівель дуплогніздниками
у 2010 році у парках міста Харкова**

Види	Заселеність дуплянок								
	Журавлівський гідропарк				ЦПКіВ імені М. Горького			Усього	
	Місяць / декада, абс.		Всього, %	Місяць / декада, абс.		Всього, %	абс.	%	
	березень	квітень		травень					
	III	I	II	I	II				
<i>Ficedula albicollis</i> Temm.		4	4	10,0	5	6	29,7	19	16,2
<i>Parus major</i> L.	19	2	5	32,5	-	-	-	26	22,2
<i>Parus caeruleus</i> L.	3	1		5,0	-	-	-	4	3,4
<i>Ficedula hypoleuca</i> L.	-	-	-	-	1	-	2,7	2,7	0,9
<i>Passer montanus</i> L.		1	2	3,75	-	-	-	3	2,6
Незаселені дуплянки		39		48,75			25	67,6	64
Всього		80		100			37	100	117

За період з 10 квітня по 10 липня 2010 року на території Журавлівського гідропарку 32,5% дуплянок було заселено синицею великою, а 10% – мухоловкою білошиєю, 5% дуплянок – синицею блакитною, 3,75% заселив горобець польовий, 48,75% гніздівель не були заселені взагалі (табл.1, рис. 1).

На території Центрального парку ім. М. Горького за вказаний період нами було досліджено 37 штучних гніздівель, з яких 29,7% містили гнізда мухоловки білошиї, 2,7% – мухоловки строкатої, а 67,6% гніздівель залишились незайнятими (табл.1, рис. 1).

Загальна заселеність штучних гніздівель на ділянках Журавлівського гідропарку складає 51,25% (N=80), що значно перевищує той же показник на території ЦПКіВ ім. М. Горького (N=37), який становить 32,4%. Наші дослідження показали, що такий розподіл показників може бути пов'язаний з більш раннім початком репродуктивного періоду у синиці великої (табл. 1), яка швидше за мухоловку заселяє штучні гніздівлі, а оскільки у Центральному парку імені М.Горького дуплянки були розвішані у квітні 2010 року, то мухоловки отримали більше шансів для гніздування, ніж у Журавлівському гідропарку, де «домівки» з'явилися ще у 2009 році і мухоловки просто не мали змоги

їх заселити. Отже, мухоловка білошия одразу заселила придатні місця для гніздування, а такими в ЦПКіВ ім. М. Горького для неї стали штучні гніздівлі. Порівнюючи ці показники з нашими даними, які стосуються території НПП «Гомільшанські ліси», ми бачимо, що заселеність дуплянок з часом зростає (рис. 3).

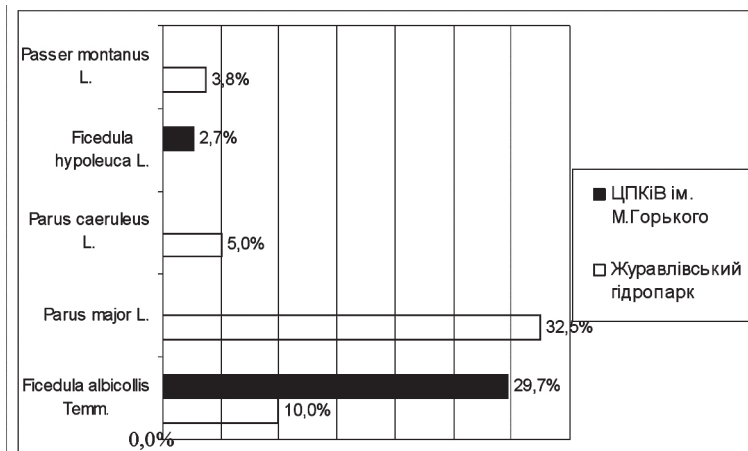

Рис. 1. Заселеність штучних гніздівель дуплогніздниками у 2010 році у парках міста Харкова

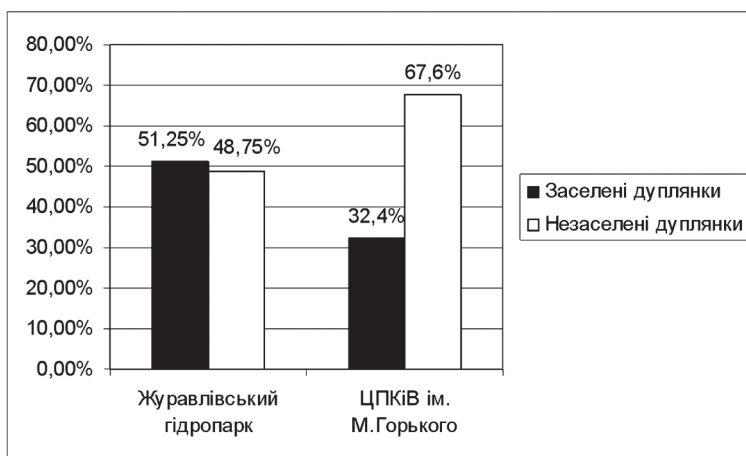

Рис. 2. Заселеність штучних гніздівель дуплогніздниками у 2010 році у парках міста Харкова

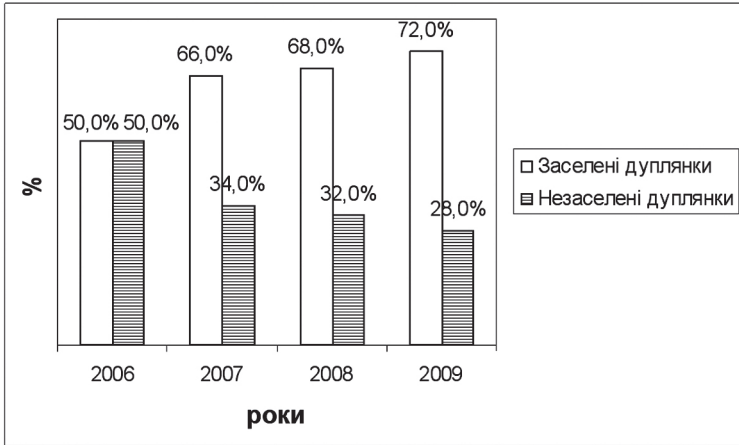

Рис. 3. Заселеність штучних гніздівель у НПП «Гомільшанські ліси» у 2006-2009 рр. (за нашими даними)

В результаті проведених досліджень встановлено, що домінантом є синиця велика, а мухоловка білошия – субдомінант. У Павлограді, за спостереженнями В.І. Міронова, домінуючими видами серед дуплогніздників є горобець польовий та домовий, який у нашому експерименті заселив лише 2,6% загальної кількості дуплянок [11]. За даними Н.Д. Самчука чисельність синиці великої, мухоловки білошиї та строкатої у соснових насадженнях Луганської області значно виросла після того, як для них з'явилися місця для гніздування у вигляді штучних гніздівель [14; 15]. Однак, майже при однаковій щільності розташування дуплянок, характер їх заселеності є різним.

ВИСНОВКИ

Наші дослідження показали, що одним з лімітуючих факторів розповсюдження дуплогніздників є наявність придатних для гніздування місць. Після розвішування в парках штучних гніздівель чисельність дуплогніздників значно зросла, що співпадає з даними інших авторів [1; 14; 16; 18]. На нашу думку, з метою залучення дуплогніздних птахів та збільшення біологічного різноманіття в парках міста потрібно проводити розвішування штучних гніздівель німецького типу, які мають діаметр льотка не менше 3,5 см, дотримуватися висоти розміщення над землею, яка не повинна перевищувати 3 м та розташовувати дуплянки бажано у розрідженому деревостані.

Література

1. Благосклонов К.Н. Гнездование и привлечение птиц в сады и парки. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1991. - 251с.
2. Гончаренко Я. В. Использование интродуцентов в озеленении города Харькова : матер. 1-ої міської наук.-практ. конф. [“Актуальні проблеми сучасної науки у дослідженнях молодих вчених м. Харкова”], (Харків, 19 грудня 1997 р.) / Я. В. Гончаренко // Головне управління освіти та проблем молоді Харківського міськвиконкому. - Х. : Бизнесинформ, 1997. - С. 168-170.
3. Гончаренко Я. В. Матеріали до дендрофлори м. Харкова / Я.В.Гончаренко // Біологія та валеологія. - 1998. - Вип. 2. - С. 63-64.
4. Гончаренко Я. В. Різноманіття видів в озелененні міста Харкова / Я. В. Гончаренко // Матеріали XI з'їзду Українського ботанічного товариства, 25-27 вересня 2001 р. : тези доп. - Х., 2001. - С. 95-96.
5. Ковалев В.А., Присада И.А. Поведение мухоловки пеструшки и мухоловки-белошейки, гнездящихся на одной территории // Поведение животного в сообществах: Материалы 3 Всесоюз. конф. по поведению животных. - 1983. - Т. 2. - С. 169-170.
6. Кныш Н.П. Высокая успешность размножения Мухоловки-белошейки в дубравах близ г. Сумы в 2003 г. // Беркут.- Т. 13, вып. 1. - 2003. - С. 134-136.
7. Кныш Н.П. Экология размножения мухоловки-белошейки в лесостепных дубравах сумской области // Беркут.- Т. 12, вып. 1-2. - 2004. - С. 100-111.
8. Матвеев М.Д. Умови гніздування синиць у дібровах Поділля // Матеріали II конференції молодих орнітологів України / Укл.: В.М.Гриценко. - Чернівці, 1996. - 228 с.
9. Матвеев Н.Д. Сравнительный анализ заселяемости искусственных гнездовий в нагорных дубравах лесостепной зоны Украины // Птицы бассейна Северского Донца. Вып.2: Материалы 2-й конференции «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». - Харьков, 1994. - 118 с.
10. Марисова И.В., Холина Н.М. К биологии мухоловки-белошейки (*Muscicapa albicollis* Temm.) в западных областях Украины // Фауна и животный мир советских Карпат. - Науч. Зап. Ужгор. ун-та. - Т.40. - Ужгород, 1959. - С. 75-81.
11. Миронов В.И. Фауна и население птиц г. Павлограда // Птицы бассейна Северского Донца: Материалы конференции «Изучение и охрана птиц бассейна Северского Донца». Под общей редакцией Л.И. Тараненко. - Донецк: ДонГУ, 1993. - 92 с.
12. Михеев А.В. О плотности населения насекомоядных птиц в связи с привлечением их в лесные насаждения. - Учен. зап. МГПИ им. Ленина. - Т. 74. - Вып. 2М., 1953. - С. 147-160.
13. Пекло А.М. Мухоловки фауны СССР. - К.: Наукова думка, 1987. - 180 с.
14. Самчук Н.Д. К вопросу о привлечении птиц-дуплогнезdnиков в лесные биоценозы //Птицы бассейна Северного Донца // Мат-лы 4

и 5 конф. “Изучение и охрана птиц бассейна Северного Донца”. – Харьков, 1998. – Вып. 4-5. – С.69-70.

15. Самчук Н.П. Заселенность искусственных гнездовий различными видами птиц в окрестностях в Станично-луганском лесхозе. – Киев: «Наукова думка». – 1977. – С. 27-29.

16. Чаплигіна А.Б., Савинська Н.О., Атемасова Т.А., Атемасов А.А., Девятко Т.М. Роль штучних гніздівель у поширенні мухоловки білошійї та збереженні довкілля в умовах трансформованих ландшафтів Північно-Східної України // Біологія та валеологія – Вип.10: Збірник наукових праць. – Харків: ХНПУ, 2008. – С. 126-132

17. Чаплигіна А.Б. Еколого-фауністичний аналіз орнітофауни урбо-ландшафтів на прикладі Журавлівського гідропарку м. Харків // Природничий альманах. – Серія: Біологічні науки. – Вип. 13: Збірник наукових праць. – Херсон, ПП Вишемирський, 2010. – С. 187-199.

18. Чаплигіна А.Б., Надточій Г.С., Савинська Н.О. До екології дуплогніздних птахів в умовах трансформованих ландшафтів Північно-Східної України // Значення та перспективи стаціонарних досліджень для збереження біорізноманіття. – Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 50-річчю функціонування високогірного біологічного стаціонару „Пожижевська”, 23-27 вересня – Львів – 2008. – С. 433-434.

Особенности заселения искусственных гнездовий воробьиными птицами в парках города Харькова. Савинская Н.А. – Установлены особенности заселения искусственных гнездовий дуплогнездными воробьиными птицами. Показана возможность использования искусственных гнездовий для восстановления и повышения биоразнообразия.

Ключевые слова: мухоловка белошейка, мухоловка пеструшка, синица большая, синица лазоревка, искусственные гнездовья, биоразнообразие, антропогенный ландшафт.